

zılması yerine kitabın birinci bölümde yapıldığı gibi İbnü'l-Melâhimî hakkında yapılacak bir tanıtım yeterli olacaktır.

Son tahlilde Orhan Şener Koloğlu'nun çalışması, gerek ele aldığı konunun felsefe-kelâm ilişkilerindeki kritik değeri, gerekse meselelerin ayrıntılarına rahatlıkla inebilmede gösterdiği başarı açısından günümüz araştırmaları için örnek olabilecek bir çalışmadır. Her ne kadar yazar, kelâmcılarla filozoflar arasındaki zihniyet farkını vurgulamakta ısrar etse de, özellikle İbn Sînâ ve Ebu'l-Hüseyn el-Basrî örneğinde görüldüğü gibi, bu iki disiplinin temel bazı konularda birbirine zemin oluşturacak kadar bağlı olduklarını göstermesi açısından da önemli bir fikir vermektedir.

Bedreddin İbn Cemâa

Adl'e Boyun Eğmek:

Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler

çev. Özgür Kavak, Klasik, İstanbul 2010, 174 s.

Osman Safa BURSALI

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (İstanbul)

Benû Cemâ'a olarak bilinen seçkin bir ulema ailesinin mensubu olan Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dullah b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamevî'nin (639-733/1241-1333) Memlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref Halîl için kaleme aldığı *Tahrîrû'l-ahkâm fî tedbîri ehli'l-İslâm* adlı eseri, titiz bir çalışma sonucunda Türkçeye kazandırıldı. Eserin müellifi İbn Cemâ'a, ilim tahsil etmek amacıyla çeşitli seyahatler yaptıktan sonra Dimaşk medreselerinde müderrislik, Mes-cid-i Aksa'da imam-hatiplik, Kudüs'te kadılık, Mısır'da ve Dimaşk'ta *kâdi'l-kudât*lık ve yine Dimaşk'ta *şeyhu's-şüyûhluk* vazifelerinde bulunmuştur. İslamî ilimler sahasında birçok kitabı olan müellif, tarih ve Arap dili alanlarında da eser vermiştir. Cihadı konu alan *Muhtasar fî fazli'l-cihâd* ve *Müstenedü'l-ecnâd fî âlâtî'l-cihâd* adlı eserleri, siyasete müteallik diğer eserleri arasında sayılabilir.

Müellif, başlıca fıkıh çevrelerinin görüşlerini ve Hz. Peygamber'in sünnetlerini esas alarak kaleme aldığı eserini, ilk örneklerini Mâver-dî, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin verdiği *el-Ahkâmü's-sultâniyye* kitapları etrafında oluşan geleneğe dâhil etmektedir (s. 31). Bu geleneğe ait eserlerde siyasî önderliğin elde edil-

mesi sürecinde *ehlü'l-hall ve'l-akd*, *şûrâ*, *istihlâf* gibi kavramlar öne çıkarılmakta; yöneticinin (*imâm*, *halife*, *sultân*) şeriatı tatbik etmesi, yönetilenlere (*ra'îyye*) adaletle davranıp zulmetmemesi ve cihad farzasını yerine getirmesi vurgulanmaktadır. Yöneticinin yapması gerekenlerden başka, yönetilenlere de belli yükümlülükler getiren bu gelenekte, itaat ve nasihat kavramlarının açılımları yapılmaktadır. İbn Cemâ'a'nın eseri, fıkıh ilmi çerçevesinde siyaseti konu edinen bu gelenek içinde anlamlı ve önemli bir yere sahiptir.

Bir mukaddime ve on yedi bölümden oluşan eserde her bölüm fasıllara ayrılmaktadır. İlk bölümler daha ziyade yöneticinin başa geçmesi ve yönetim birimlerinin kurulmasıyla ilgili iken, ilerleyen bölümler cihad eksene alınarak yazılmış, bu çerçevede savaşa hazırlık, savaşın nasıl yapılacağı ve savaş sonrasında elde edilen ganimetlerle ilgili hükümlere yer verilmiştir.

İbn Cemâ'a'ya göre dini koruyacak, Müslümanların işlerini idare edecek, aşırı gidenlere engel olacak, mazlumları zalimin elinden kurtaracak ve hakları yerli yerince kullanacak bir yöneticinin tayin edilmesi vaciptir. Böylece ülkelerin salah bulması ve kulların emniyet içinde olmaları sağlanır, fesadın önüne geçilir. Yöneticiliğin ihtiyarî ve cebbârî olmak üzere iki çeşidi vardır (s. 34). Yönetici olmak için erkek, hür, baliğ, akıllı, Müslüman, adil, cesur, Kureyş soyundan, âlim, uhdesine aldığı insanları yönetebilecek ve maslahatlarının gereğini yapabilecek kifayete sahip olmak şarttır. Bu evsaptaki birini ihtiyarî olarak başa gelme yollarının ilki, *ehlü'l-hall ve'l-akd* yani yöneticinin bulunduğu yere gelmelerinde zorluk bulunmayan *emîr*ler, âlimler, reisler ve diğer önde gelen insanların *bey'atı*dır: Adaleti ikâme etmesi ve yöneticiliğe ilişkin Kitap ve Sünnet'teki farzları yerine getirmesi şartıyla, kendisine gönül rızasıyla *bey'at* edilen yönetici başa geçmiş olur. İhtiyarî yöneticiliğin diğer yolu, yöneticinin ya kendi yerine birini bırakması veya kendinden sonraki yöneticiyi seçmesi için bir heyeti görevlendirmesi şeklindeki *istihlâf*tır. Cebren başa geçme ise, ihtiyarî yoldan yönetici olan bir kimsenin bulunmadığı durumda, aranan özelliklere sahip birinin *ehlü'l-hall ve'l-akd*'in *bey'atı* olmaksızın veya meşru halifenin *istihlâfı* gerçekleşmeden yönetici olmasıdır. İbn Cemâ'a'ya göre Müslümanların birlik ve bütünlüklerinin muhafazası için bu şekilde başa geçen yöneticiye de itaat edilmelidir. Eğer bir başkası ona karşı gelip gücüyle onu alt ederse bu kişi yönetici olmuş olur; yine aynı nedenlerle ona da itaat edilmelidir (s. 36).

İbn Cemâ'a, yöneticinin yönetilenler üzerinde on, yönetilenlerin de yönetici üzerinde on hakkının bulunduğunu söyler (s. 40). Bir tarafın

hakkı, aynı zamanda diğer tarafın vazifesidir. Buna göre, yönetilenler 1) Allah'ın emrine aykırı olmadığı müddetçe, emrettiği ve yasakladığı her şeyde yöneticiye itaat etmelidir. 2) Gizlide ve açıkta kendisine nasihat etmeli ve samimi davranmalıdır. 3) Dinin dokunulmazlarının korunması ve aşırı gidenlere engel olunması hususlarında elden geldiğince ona yardım etmelidir. 4) Yöneticinin toplum nezdindeki mertebesini tanıyıp ona tazim göstermeli, gereken ihtiram ve hüsnü kabulle muamele etmelidir. 5) Gaflete düştüğünde onu uyarmalı, şaşkınlığa düştüğünde irşat etmelidir. 6) Kendisinin kötülüğünü amaçlayanlara karşı onu uyarmalıdır. 7) Görevlilerin ahvalini ona bildirmelidir. 8) Ümmetin işlerini üzerine aldığından, bu işlerde ona yardım etmelidir. 9) İnsanların muhabbetini ona yöneltmelidir. 10) Onu sözde ve fiilde, açıkta ve gizlide korumalıdır.

Yönetilenlerin hakları/yöneticinin yükümlülükleri de on tanedir (s. 42-43): 1) İslam'ın sancağını korumak. 2) Dini, bilinen asıllarına ve kaidelerine göre muhafaza etmek, ilmi yayıp âlimlere tazim göstermek, hükümlerde onlarla müşavere etmek. 3) İslam'ın şiarlarını ikâme etmek. 4) Yargı ve idare işlerini yürütmek. 5) Cihad farzını bizzat veya temsilcisi vasıtasıyla yerine getirmek. 6) Şer'î hadleri, şartlarına uygun vaziyette uygulamak. 7) Zekât, cizye, *fey'* ve *harâc*ı tahsil etmek ve bunları belirlenen yerlere harcamak. 8) Vakıflara nezaret etmek. 9) Ganimetlerin hisselere ayrılıp dağıtılmasını sağlamak. 10) Yöneticiliğinde ve diğer bütün işlerinde adaletli olmak. İbn Cemâ'a'ya göre itaat hususunda yöneticinin Allah karşısındaki vaziyeti ne ise, yönetilenlerin de yönetici karşısındaki vaziyeti odur. Öyle ki, yöneticide onu fasık kılan bir durum görülse dahi sırf bu nedenle o kişi yöneticilikten azledilemez (s. 45).

Çeşitli yönetim kademelerini ele aldığı sayfalarda İbn Cemâ'a vezirlik, emirlikler, yargılama, fetva verme, vakıflar ve yöneticinin *atâ'* vermesi konularını inceler. Yönetici, şartları taşıyan birisini vezir olarak atayabilir; zira bütün görevleri tek başına ve doğrudan yerine getirmeye güç yetiremez. Kendi re'yi ile idare ettiği bütün işleri tevdi ettiği vezir, tefviz veziridir; yapmasını emrettiği işleri yapan ve verdiği hükmü uygulayan vezir ise tenfiz veziridir (s. 48). Yönetici, belli yörelerdeki işleri genel olarak yürütmesi için (meliklik, sultanlık) ya da bir belde de belli türden işleri yürütmek üzere yahut da belirli bir asker topluluğunu idare etmesi için *emîr* vazifelendirebilir (s. 49). Şeriatın muhafazası adına kadılardan (yargılama), müftülerden (fetva verme), muhtesiplerden (*el-emr bi'l-maruf* ve *en-nehy ani'l-münker* faaliyeti) yardım alır; yetimlerin, sefihlerin veya akıl hastalarının mallarını yahut vakıf mallarını gözetmesi için görevliler tayin eder (s. 54-56).

Yöneticinin bir görevi de ordu bulundurmak ve sınırları muhafaza etmektir (s. 57-58). Müslümanları himaye etmek için bir araya gelen ordu mensuplarının giderleri *atâ*' ve *iktâ*' ile karşılanır. *Atâ*' olarak verilecek malların kaynağı *fey*' ve *harâc*'dir. İbn Cemâ'a hangi malların *fey*'e, hangi arazilerin *harâc*a dahil olduğunu; *iktâ*' ile ilgili çeşitli durumları ve hükümleri ayrıntısıyla inceler (s. 59-70); hangi usullerle *atâ*' verileceğine dair hükümleri açıklar (s. 71-76). Ona göre yönetici, çeşitli hususları kayıt altına almak için divanlar da kurar (s. 84-90): *Emîr*ler ve maaşlı askerler için bir ordu divanı, vergiye tabi kişiler ve araziler için bir divan, devlet kademelerindeki atamalar ve görevlendirmeler için bir divan ve *beytü'l-mâlin* gelir-giderleri için bir divan toplar.

İbn Cemâ'a'nın cihad ve ganimet meselelerine tahsis ettiği kısımlar daha ziyade İslam hukukçularının konu hakkındaki görüşlerine ve konunun Kitap ve özellikle Sünnet'teki yerine yoğunlaşır: Müellif cihada hazır olmak için ne gibi hazırlıklar yapılması gerektiğine değindikten sonra (s. 77-82), cihadı ilgilendiren fikhî hükümleri ve cihada çıkmadan evvel yapılması gerekenleri açıklar (s. 91-102). Savaş esnasında nasıl davranılması ve nelerden kaçınılması gerektiğine bir bölüm ayırır (s. 103-113); savaş sonunda elde edilen şeylerden nelerin, hangi yollarla ganimet addedileceği üzerinde durur (s. 115-132). Ganimetin nasıl pay edileceğini gösterir (s. 133-141). Son bölümlerde, ateşkes antlaşması yapmanın ve *emân* vermenin usullerini ve şartlarını ele alır (s. 143-147); Müslüman asilere karşı yapılan savaş hakkındaki hükümleri açıkladıktan sonra, gayrimüslimlerle yapılan zimmet anlaşmasını ve buna bağlı fikhî hükümleri özetleyerek kitabı sona erdirir (s. 149-163).

Bir Şâfi'î fakih olarak İbn Cemâ'a, siyasete dair bu eserini fikh ilmi temelinde kaleme almıştır. Gerek ele aldığı konular ve bu konuları işleyiş tarzı, gerekse meseleleri Kur'an ve Sünnet'ten getirdiği delillerle destekleyip fikhî kavramlarla örmesi, bu temeli işaret etmektedir. Mesela vezirliği ele aldığı üçüncü bölümde (s. 47-48) müellif, vezir kelimesinin kökenini ve anlamlarını araştırdıktan sonra vezirliğin şer'î delillerini serdeder; niçin bir vezir atanmasının gerekli olduğunu, hangi lafızlarla bir vezir atanabileceğini gösterir. Vezirde bulunması gereken vasıflar ve vezirlik çeşitlerine değindikten sonra, vezirin ifa ettiği işleri ele alır. Eserdeki birçok bölümde bu temelin izi sürülebilir. Bu anlamda kitabın, herhangi bir fikhî konuyu (mesela kefalet sözleşmesini) işleyen klasik fikh eserlerine olan benzerliği dikkate değerdir.

Müellifin sahip olduğu bu perspektif, onun İslam siyaset düşüncesindeki diğer geleneklere mensup kişilerle (felsefeciler, siyasetname yazarları vb.) müsterek bazı özellikler göstermesine engel değildir.

Sözgelimi, müellifin pek çok yerde “hakîmlerin sözleri”ni veya “hikmetli sözler”i aktardığı görülebilir (mesela s. 34, 43, 44, 58, 102). Ancak, bölümler ilerledikçe hikmete veya hükemaya yapılan atıflar azalır. İlk bölümler daha ziyade siyasî teşkilatın gerekliliğini ve kuruluşunu konu almakta iken, ilerleyen bölümler kurulu düzenin işleyişine yönelik açıklamalar içerir. Bu açıklamalar çoğu zaman, bir hususun hangi durumda şer‘an caiz olduğunun/olmadığının birer ifadesidir. Müellif bu bölümlerde Hz. Peygamber’in ve sahabenin yaşamına sık sık atıf yapar.

Kitabın önemli bir kısmının cihada ve buna bağlı meselelere ayrılmış olması, İbn Cemâ‘a’nın siyasete müteallik diğer iki kitabının da cihadı konu almasıyla birlikte düşünüldüğünde, dikkat çekicidir. Zira cihadın Müslümanlar açısından taşıdığı önem, cihada nasıl hazırlık yapılacağı, savaşın şer‘an hangi hükümlere bağlı olduğu, savaştan sonra elde edilecek ganimetin nelerden oluştuğu ve bu ganimetin hangi esaslara göre taksim edileceği ayrı bölümler halinde detaylı olarak işlenmiştir. Bunun sebebi olarak, mütercimim kaleme aldığı giriş yazısında dikkat çekilen hususlar özetlenebilir: “Müellif, kitabını Memlûk sultanı için yazmıştır; yaşadığı yıllarda Haçlı ve Moğol tehlikesi güncelliğini korumaktadır. Bu anlamda müellif, Bağdat’taki Abbâsî hilafetinin yıkılması sonrasında ortaya çıkan yeni durumu fıkhi açıdan incelemekte ve bir fakih olarak gelişmeleri yönlendirmek istemektedir.” (s. 23-24)

Kitabın çevirisinin belli bir özen taşıdığını vurgulamak gerekir. İslam siyaset düşüncesi klasiklerinin çevrilmesi faaliyetinde yerleşik kalıpların bulunmamasından dolayı, mütercim birtakım hassasiyetlere işaret etmektedir. Sözgelimi, metinde modern siyaset bilimi kavramlarının kullanımından kaçınılmıştır. Böylelikle muhtemel bir “disipliner yanılsama”nın önüne geçilmeye çalışılmış, aynı zamanda eserin ait olduğu anlam dünyasının korunması hedeflenmiştir. Temel kavramların birçoğu muhafaza edilmiş, önemli bir kısmının da orijinali metin içinde gösterilmiştir. Metnin üslubunda çevirmenin bir tasarufu da mevcuttur: Eserde fıkıh dilinin kullanılması sebebiyle orijinal metinde cümleler bir veya birkaç mükellefin yapıp etmeleri temelinde kurulmuşken, Türkçe metinde genel bir hükmü ifade edecek şekilde yeniden kurulmuştur (“biri, şöyle bir şey yapması durumunda şu sonuçla karşılaşır” yerine “şöyle bir şey yapılması durumunda, şu gibi sonuçlar ortaya çıkar”). Metin içinde sıkça karşılaşılan, yöneticiyi veya yöneticinin yaptığı işleri ifade eden *adl* kavramı ise eserin Türkçe üst başlığında yer bulmaktadır (*adle* boyun eğmek). Mütercimim, biri İslam siyaset düşüncesine diğeri İbn Cemâ‘a’nın hayatı ve siyaset düşüncesine dair giriş yazıları, metnin nasıl bir tarihi bağlam ve bir ilmi gelenek içinde yer aldığına yönelik fikir vermektedir.

Memlûk döneminin önde gelen fakihlerinden İbn Cemâ'a'nın kaleme aldığı eser, İslam siyaset düşüncesi alanında *el-Ahkâmu's-sultâniyye* geleneğini takip eden ve fıkıh ilminin imkânlarını kullanan önemli bir metindir. Yöneticinin başa geçmesinin ve yönetilenlerle arasındaki ilişkisinin ele alındığı eserin cihada yaptığı vurgu dikkate değerdir. İtinâlı bir çalışmayla Türkçeye kazandırılan kitap, "Siyaseti Yeniden Düşünmek" başlıklı dizi kapsamında yayınlanacak eserler hakkında umut vaat etmektedir.